

ԵՒՐՈՊԱՆ ՎՏԱՆԳԻ ԱՌՋԵՒ ©

- [English](#)
- [Français](#)
- [Русский](#)
- [Español](#)
- [Հայերէն](#)
- [Português](#)

Պատմութեան մէջ մեծ թիւով մարդկային աղէտներ տեղի ունեցած են երկրագունտի ամբողջ տարածքին, որոնց մէկ մասը համաշխարհային տարողութիւն ունեցայ է: Նման վերիվայրումներ միշտ արդիւնք եղած են կամ մարդկային միջամտութեան եւ կամ պարտադրուած բնութեան կողմէ: Եթէ նկատի ունենանք պատմութեան նորագոյն ժամանակահատուածը՝ ապագայի մեծագոյն մարտահրաւերը կը հանդիսանայ, անտարակոյս, կլիմայական փոփոխութիւնը, իր բոլոր աւերիչ հետեւանքներով:

Նկատի պէտք է ունենալ նաեւ համաշխարհային տարողութեան ուրիշ տեսակի աղէտներ, ինչպէս 1917-ի համավարակը, որուն ժամանակակից տարբերակն է թագածահրը (COVID-19): Այս վերջինը արդէն պատճառ դարձած է մարդկային հասարակական լրջագոյն վերիվայրումներու, որոնք աննախադէպ են արդի պատմութեան մէջ:

Թէեւ “աննախադէպ” արտայայտութիւնը վճռական թելադրականութիւն ունի, այնուհանդերձ եթէ պահ մը հեռանանք բնական աղէտներու հարցադրումէն եւ անցնինք պատերազմներու եւ մարդկային հասարակութեան կործանարար արարքներու քննարկումին, մեր առջեւ կը գտնենք պետականօրէն հովանաւորուած ահաբեկչութեան անժխտելի փաստերը:

Իր կարգին, “ահաբեկչութիւն” բառը լայն իմաստի ունի:

Անցեալին, կարգ մը փոքր ազգութիւններու մօտ առաջ եկած են որոշ ոչ-պետականօրէն հովանաւորուած մարմիններ, որոնց կարելի է տալ “ահաբեկչական” կոչումը: Օրինակի համար, ներքեւը ներկայացուած երկու Եւրոպական օրինակներու պարագային ալ, որեւէ ազգային խմբաւորում ցեղասպանութեան սպառնալիքին ենթակայ չէ եղած: Այդ երկու ժողովուրդներն ալ մաս կը կազմեն Եւրոպական կամ Արեւմտեան քաղաքակրթութեան:

Իրլանտական Հանրապետական Բանակը (IRA) կազմաւորուած էր հիւսիսային Իրլանտայի Բողոքական բնակչութիւնը Կաթողիկէ Իրլանտայի Հանրապետութեան

միացնելու նպատակով: 1998ին կնքուած Աւագ Ուրբաթի (Good Friday) պայմանագիրը համերաշխօրէն վերջ դրաւ այդ հակամարտութեան: 2005ին Իրլանտական Հանրապետական Բանակը դադրեցուց մարտական իր բոլոր գործողութիւնները: Յաճախ փոքր պետութիւններ իրենց պատմութեան ընթացքին ցաւալի հանգրուաններէ անցած են: Իրլանտացի ժողովուրդի ամենէն աւելի ծանր դժբախտութիւնը Մեծ Սովը եղած է- 1845-1849 տարիներու գետնախնձորի բերքի կորուստը, որուն անմիջական հետեւանքը եղաւ բնակչութեան քանակի 25 տոկոսի նուազումը: Մահացութեան վերջնական հաշուարկումը հասաւ մէկ միլիոնի: Ակնկալուած արտաքին օժանդակութիւնը երբեք չհասաւ:

Նոյն դասակարգի ուրիշ օրինակ մըն է Պասկ զինեալ շարժումը- ԷԹԱ (Euskadi Ta Askatasuna): Այդ կազմակերպութեան նպատակն էր աւելի լայն ինքնավարութիւն ձեռք բերել, ինչպէս նաեւ Պասկ ազգային մշակոյթը պաշտպանել գերիշխող Սպանական մշակութային ճնշումներէն: Սոյն կազմակերպութիւնն ալ իր մարտական գործողութիւնները դադրեցուց 2011 թուականին՝ Սպանիոյ կառավարութեան հետ համաձայնութեան հասնելէ ետք եւ 2018 թուականին վերջնականօրէն լուծուեցաւ:

Նորագոյն ժամանակաշրջանին՝ Պասկ ժողովուրդի ամենէն մեծ ողբերգութիւնը շատ հաւանաբար 1937 թուականին փոքր մշակութային քաղաք հանդիսացող Կուերնիգայի կործանումն էր Նացի Գերմանիոյ կողմէ, որուն հետեւանքով քաղաքին երկու երրորդը աւերակի վերածուեցաւ: Բնակչութիւնը մնաց բոլորովին մեկուսացած եւ անօգնական վիճակի մէջ:

Վերոյիշեալ երկու մարտական խմբաւորումներն ալ իրենց նկարագրով տարածաշրջանային էին եւ Եւրոպայի ընդհանուր տարածքային ապահովութեան համար որեւէ լուրջ վտանգ չէին ներկայացնէր:

21րդ դարու սկզբնաւորութեան, սակայն, նախորդող տասնամեակներու յարաբերական ապահովութիւնը սկսաւ աստիճանաբար փոփոխութեան ենթարկուիլ իսլամական ահաբեկչութեան ձեւաւորումով, որ սկիզբ դրաւ արտաքին ահաբեկչութեան վտանգին: Սոյն դասակարգին պատկանող առաջին խմբաւորումը, որ լայն ճանաչում ստացաւ, Ալ Քաիտան էր, որ Աֆղանիստանի դժուարամատչելի տարածքներէն իր գործողութիւններով ուղղակիօրէն թիրախաւորեց Արեւմտեան Եւրոպան եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները (ԱՄՆ):

Այս տեսակի ահաբեկչական սպառնալիքը զգալիօրէն լրջացաւ “Իրաքի եւ Սուրիոյ Իսլամական Պետութիւն” կամ “Իրաքի եւ Արեւելքի Իսլամական Պետութիւն” կոչուած խմբաւորման կազմաւորումով:

Այս վերջինը Իրաքի եւ Սուրիոյ հիւսիսային տարածքին հիմնեց Իսլիֆայական մարմին մը, որուն մէջ ներգրաւուած էին բազմաթիւ զինեալ խմբաւորումներ: Մինչ Սուրիոյ քաղաքացիական պատերազմը նպաստալի պայմաններ ստեղծեց ահաբեկչական գործողութիւններու յաջողութեան համար, Թուրքիան, որ իր երկրի հարաւային սահմաններու մերձակայութեամբ կապեր հաստատած էր այդ խմբաւորումներուն հետ՝ դարձաւ անոնց ռազմական եւ տնտեսական գլխաւոր մատակարարը:

Իր կարգին, Թուրքիային ստացած օժանդակության փոխադարձ՝ խալիֆայությունը թոյտուութին կ'ընձերեր Թուրքիոյ՝ օգտուելու Սուրիոյ քարիւղի արտադրութենէն:

Խալիֆայութեան վարած գործունէութիւնը կարգ մը նմանութիւններ ունէր Օսմանեան կայսրութեան վարած քաղաքականութեան հետ, որ է՝ յարձակողական վարքագիծ դրսեւորել աւելի թոյլ մահմետական եւ քրիստոնէայ խմբաւորումներու հանդէպ, ինչպէս էին քրիստոնէայ Ասորիները եւ Եզիտիները:

Խալիֆայութեան նպատակներէն մին էր տապալել Դամասկոսի եւ Պաղտատի կառավարութիւնները: Սուրիական ռազմական ուժերը եւ Իրանական զինեալ խմբաւորումները, Քիւրտերու օգնութեամբ, չկարողացան խալիֆայութիւնը բնաջնջել: Խալիֆայութեան կործանումը գլխաւորաբար արդիւնք էր Ռուսաստանի միջամտութեան 2015ի վերջին ամիսներուն:

ԱՄՆ նոյնպէս ներկայ էր այդ տարածաշրջանէն ներս եւ կը թուի թէ Ռուսաստանի եւ ԱՄՆի միջեւ գոյութիւն ունէր ռազմական միջամտութեան կապակցութեամբ որոշ գաղտնի պայմանաւորուածութիւն:

Խալիֆայութեան փլուզումէն անմիջապէս ետք, Թուրքիա գրաւեց Սուրիոյ հիւսիսային սահմանամերձ շրջանները, իր անմիջական ազդեցութեան տակ առնելով Իսլամական պետութեան մնացորդները եւ անոնց ընձեռելով Անատոլիական տարածաշրջանի մէջ 2018 էն 2020 ժամանակահատուածի տեւողութեան իրենց զօրավարութիւնները կատարելագործելու հնարաւորութիւններ: Այսպիսով, Իսլամական ահաբեկչական խմբաւորումները պատրաստուեցան համաշխարհային գործողութիւններ ձեռնարկելու:

Ուրիշ գաղափարախօսութիւն մը որ Թուրքիան յաջողութեամբ վերածած է ահաբեկչական շարժումի՝ Համաթրքութեան գաղափարն է, որու զարգացումը յատուկ թափ ստացաւ ներկայ դարու առաջին երկու տասնամեակներուն եւ հիմա արդէն լայնօրէն քաղաքականացուած է:

Համաթրքութիւն բառը ստեղծուած է Արեւմուտքի կողմէ: Այլթայեան լեզուախումբը կ'օգտագործէ “Թուրանչիլիք” բառը, որ կը ներկայացնէ թրքականութեան ընդլայնուած գաղափարաբանութիւնը եւ այդ առումով նմանութիւն ունի Նացիզմի հետ [[Հայոց Ցեղասպանութեան Գրականութիւն](#)]:

Թուրքիոյ սահմաններէն ներս, այդ կարգախօսը որդեգրած են բազմաթիւ կառոյցներ, ներառեալ ռազմական ուժերը: Գորշ Գայլեր քաղաքագորային խմբաւորումը, որ սերտ կապեր կը պահպանէ ռազմական համակարգին հետ, ներկայիս բաւական աշխոյժ գործունէութիւն կը տանի: Այդ խմբաւորման ամենէն աւելի ծանօթ դէմքերէն մին է Հոմի Քահանայապետ՝ Յովհաննէս Պօղոսը 1981 թուականին Վատիկանի Ս. Պետրոս հրապարակին վրայ մահափորձի ենթարկողը:

Ներկայիս, Թուրքիան միաւորելով “Իրաքի եւ Սուրիոյ Իսլամական Պետութիւն”ը եւ Համաթուրանականութիւնը՝ ստեղծած է պետականութեան կողմէ հովանաւորուած

“Երկսայրի” ահաբեկչական գաղափարախօսություն մը, որուն գլխաւոր մեղսակիցն է Ատրպէյճանը:

Սոյն երկսայրի ահաբեկչութեան առաջին դրսեւորումն էր 2020 թուականի Սեպտեմբեր 27ին Ատրպէյճանի տարածքէն Արցախի Հանրապետութեան դէմ սանձազերծուած նախամտադրեալ յարձակումը:

Յարձակումի ընթացքին օգտագործուեցան ոչ միայն ծանր հրետանի եւ ռազմամեքենաներ այլ նաեւ անօդաչու սարքեր Թուրք մասնագէտներու հսկողութեան տակ եւ Ամերիկեան արտադրութեան Ֆ-16 ռազմական ինքնաթիռներ:

Իրաքի եւ Սուրիոյ Իսլամական Պետութեան ահաբեկչական խմբաւորումներ, ինչպէս նաեւ Թուրք յատուկ ջոկատայիններ, կը գտնուէին յարձակման առաջնագծի բոլոր երկայնքով:

Ահաբեկչական հոգեբանութեան անմիջական թիրախ դարձաւ Արցախի քաղաքացիական բնակչութիւնը:

Ռազմական գերիներու սպանութիւնը եւ անոնց մարմիններու մասնատումը, ինչ որ տեղի ունեցած էր նաեւ 2016 Ապրիլի քառօրեայ պատերազմի ընթացքին, սովորական երեւոյթ դարձաւ նաեւ այս պատերազմի ընթացքին: Արգիլուած զինատեսակներ լայնօրէն օգտագործուեցան հրազենային տարբեր միջոցներով արձակուելով Արցախի անտառային տարածքներուն վրայ՝ շրջապատին մեծագոյնս աղէտ պատճառելու նպատակով:

Ինչպէս ակնկալուած էր, յարձակող կողմը իր իսկ ազգաբնակչութիւնը օգտագործեց իբր մարդկային վահան: Նոյնիսկ ռազմական ինքնաթիռներու խոցման պարագային օդաչուները զուրկ էին տարհանման միջոցներէն, որոնք դիտաւորեալ կերպով չէզոքացուած էին:

Յեղասպանական արշաւին նպատակն է 300,000քմ պատմական հայկական բարձրաւանդակին վրայ տակաւին բնակող բոլոր հայութիւնը բնաջնջել: Երկու հայկական հանրապետութիւնները այս պահուն կը գրաւեն հայկական պատմական բարձրաւանդակին միայն տասը առ հարիւրը: [[Հայաստանի Քարտէսներ](#)]:

Այս վերջին աւերիչ արարքները նմանութիւն կը կրեն Նացիներու կողմէ իրագործուած Կուերնիգայի կործանման, անշուշտ աւելի մեծ տարողութեամբ: Թրքական վտանգին դէմ Հայերը սակաւաթիւ են եւ մնացած են բոլովին միայնակ:

Քննարկումի ուրիշ կարեւոր հարց մըն է միջազգային հանրութեան անդրադարձը:

Մինակի Խումբի համանախագահ երկիրները, Ռուսաստան, Ֆրանսա եւ ԱՄՆ, հանդէս եկան զինադադարի առանձին կոչերով: 2020-ի Հոկտեմբերին, սակայն, Ատրպէյճանը անտեսեց այդ բոլոր կոչերը, շարունակելով իր յառաջխաղացը Արցախի սահմաններէն ներս:

Մինսկի Խումբի համանախագահները որեւէ յաւելեալ քայլի չդիմեցին զինանադադարը հաստատելու նպատակով: Մինսկի Խումբին մաս կը կազմեն ուրիշ ութ անդամ երկիրներ, ներառեալ Թուրքիան: Այս վերջինը այն երկիրն է որ իրականացուց 20րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը- Հայոց Ցեղասպանութիւնը- եւ տակաւին գրաւեալ կը պահէ Արեւմտեան Հայաստանի տարածքը ի հեճուկս Նախագահ Վուտրո Ուիլսոնի իրաւարարական որոշումին, որ այդ տարածքները շնորհած էր Հայ ազգի գերիշխանութեան: Իրաւարարական որոշումները վերջնական բնոյթ ունին եւ կարելի չէ զանոնք բեկանել:

Թուրքիան ոչ միայն ընդունած չէ ցեղասպանութեան հարցով իր յանցանքը այլ նաեւ ցարդ որեւէ վնասուց հատուցում չէ կատարած:

Հետեւաբար, Թուրքիան ներգրաւել հայկական որեւէ խնդրի գործընթացքի մէջ նման պիտի ըլլայ Նացիներուն հրաւիրել հրեական որեւէ հարց լուծելու գործընթացքին մասնակցելու: Այդ տեսակի քայլ անտարակոյս գերագոյն անբարոյականութիւն կրնայ նկատուիլ:

Գերագոյն անբարոյականութեան պատմական ուրիշ օրինակ մըն է 1920ական թուականներու Ռուս Պոլշեվիկեան եւ Անատոլեական Թրքութեան միջեւ տեղի ունեցած պայմանաւորուածութիւնը՝ Հայաստանի Հանրապետութիւնը եւ անոր ապագայի պետականութեան բոլոր հեռանկարները կործանելու նպատակով:

Այդ նենգամիտ պայմանաւորուածութեան առաջին արարքը հանդիսացաւ Թուրքիոյ կողմէ Անգլիական եւ Ֆրանսական ռազմանաւերու Սեւ Ծով մուտք գործելու արգելքը, կանխելու համար Ռուս Պոլշեվիկեան նաւահանգիստներու հրետանակոծումը- Դաշնակիցները կողմնակից էին հակա-համայնավար “Սպիտակ”ներուն:

Թուրք-Պոլշեվիկեան այս պայմանաւորուածութիւնը վերջնական ձեւ ստացաւ 1936ի Մոնդրէոյի Համագումարին, որուն նպատակն էր կարգաւորել Պոսփորի Նեղուցի հարցը: Այդ առիթով, Ռուսաստան իր ստացած իրաւունքի փոխադարձ՝ դաւաճանեց հայկական շահերը: Խորհրդային Միութեան տարիներուն՝ Հայոց Ցեղասպանութեան յիշատակումը խստիւ արգիլուած էր: Հայկական բարձրաւանդակը իբր նուէր տրուեցաւ Հայաստանի հարեւան երկիրներուն- Արեւմտեան Հայաստանը եւ Կարսի շրջանը տրուեցան Թուրքիոյ իսկ Ատրպէյճանը ստացաւ Նախիջեւանը, Մինիքի (Չանգեզուր) կէսը եւ Արցախը:

Հայաստանի զանազան տարածաշրջանները, ներառեալ Արցախը, Գերմանական պատմական քարտիսագրութեան մէջ արձանագրուած են (C. de Spruner, Atlas Antiques, Gotha, 1850. [Հայաստանի Քարտիսագրութիւն](#) [էջ 7]: Հայաստանի ժողովրդագրական, պատմական եւ աշխարհագրական փաստերը, ներառեալ ցեղասպանութեան փոխ-հատուցման իրաւունքը, կատարեալ մոռացութեան ենթարկուեցան:

Արցախի մարզը Հայաստանէն անջատելու արարքը պատմութեան ամենէն աւելի անբարոյական արարքներէն մին կը հանդիսանայ: Արցախը հիմնականօրէն վերածուեցաւ կղզիացած ներգաւառի մը, որուն պաշտպանութիւնը գործնականօրէն

անհնարին է: Իսկ Արցախի անուան փոփոխումով Լեռնային Ղարաբաղի՝ Հայ մեծամասնության իրաւունքները ռոնահարուեցան:

Ռուս Պոլշեիկներու համոզմամբ, Հայաստանի տարածքային ամոռչականութիւնը ռոնահարելով իրենք պիտի յաջողէին սահմանագիծ մը ստեղծել Իրանի Ատրպէյճան նահանգի եւ նորաստեղծ Ատրպէյճանի Հանրապետութեան միջեւ, Արաքս գետը ունենալով իբր միջազգային սահմանագիծ: Հետեւաբար, երկու Ատրպէյճանները միաւորելով՝ Ռուսերը պիտի յաջողէին Իրանը աստիճանաբար ենթարկել համայնավար դրօշին:

Թէեւ այս գաղափարը չափազանց հմայիչ էր՝ ի վերջոյ հանգեցաւ ձախողութեան:

Միւս կողմէ, միայն 1991-1994ի անկախութեան պատերազմի աւարտին էր որ Հայերը յաջողեցան ամբողջական Արցախ մը կազմել, իսկ իրականապէս Արցախի պետութիւնը, 97% Հայ բնակչութեամբ, մարմին ստացաւ 1994ի եռակողմ (Արցախ, Հայաստան եւ Ատրպէյճան) ստորագրուած զինադադարէն ետք միայն:

Հայաստանի հանդէպ վերոյիշեալ Ռուս Պոլշեիկեան դաւադրութիւնը, սակայն, վերջինը չեղաւ, այլ մնաց մշտական իրականութիւն: Այդ դաւադրական վարքագծի ուրիշ մէկ արտացոլումը եղաւ Հայաստանի պատկանող Նախիջեւանի տարածքի փոխանձումը Ատրպէյճանին-տեղւոյն Հայ բնակչութեան բնաջնջումէն ետք-որուն հետեւանքով Նախիջեւանը դարձաւ Հայաստանի եւ Իրանի հետ սահմանակից ներգաւառ մը:

Թուրքիան, որ արդէն բռնագրաւած է Արեւմտեան Հայաստանը, կը գտնուի Նախիջեւանի անմիջական հարեւանութեամբ: Աւելի ուշ, Իրանի եւ Թուրքիոյ միջեւ կնքուած համաձայնութեամբ մը՝ երկու երկիրները որոշ տարածքներ փոխանակեցին, որուն հետեւանքով Թուրքիոյ կարելիութիւն տրուեցաւ Նախիջեւանի հետ կարճ սահմանագիծ մը ստեղծելու, այդպիսով լրջօրէն վտանգելով Հայաստանի Հանրապետութեան հարաւարեւմտեան թիկունքը:

Թէեւ այդ իրողութենէն ծագած Թրքական վտանքը չէզոքացնելու համար Ռուսաստան առիթը ունէր Խորհրդային ներքին սահմանները բարեփոխելու, ինչ որ արդէն իսկ ուրիշ շրջաններու մէջ իրականացուցած էր, այդ քայլին չդիմեց, պարզապէս որովհետեւ ինքն ալ մասնակից էր այդ նենգամիտ կարգաւորման:

Դժբախտութիւն է որ 21րդ դարու միջազգային հասարակութեան համար իրողութիւնը կը մնայ անփոփոխ: Արցախի դէմ սանձազերծուած երկսայրի ահաբեկչական յարձակումը կարելի պիտի ըլլար անյապաղ կասեցնել եթէ Մինսկի Խումբի համանախագահ երկիրները (բոլորն ալ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան Ապահովութեան Խորհուրդի անդամներ) գործադրած ըլլային ՄԱԿի Մարդասիրական Միջամտութեան նախատեսած գործընթացը, հիմնաւորուած Պաշտպանելու Պարտականութիւն օրէնսգծի վրայ, որ կը կոչուի նաեւ R2P [[Քաղաքական Եւրոպա](#)]:

Վերոյիշեալ օրէնսգիծը նախատեսուած է փոքր ազգութիւններու պաշտպանութիւնը ապահովելու համար: Այդ գործընթացը կրնար նաեւ ապահովել “վերականգնողական գերիշխանութիւն” մը, ինչ որ Արցախի պարագային էական նշանակութիւն ունի: Պատերազմի օրերուն այս տեսակի յօժարակամութեան բացակայութիւնը պատճառ դարձաւ աւերումներու եւ մարդկային կեանքի հսկայական կորուստներու:

Ռուսաստան՝ իբր տարածաշրջանի մէջ ազդեցութիւն ունեցող գերտիրութիւն, Արցախի անկախացման կամ անոր Հայաստանի կցման դէմ քաղաքական դիրքորոշում որդեգրած է, որպէսզի ինք Արցախը օգտագործէ իբր ռուսական ռազմական հենակէտ Ատրպէյճանի տարածքէն ներս: Այդ մտադրութիւնը կործանիչ հետեւանք պիտի ունենայ Հայութեան համար:

Այս դիրքորոշումը 19րդ դարու բնորոշ քաղութարարական մարտավարութիւն է, որ նոյնպէս կիրարուած էր Խորհրդային Միութեան կողմէ: Սակայն այս տեսակի քաղաքական կեցուածք այլեւս անընդունելի է 21րդ դարու իրականութեան մէջ:

Այս հանգամանքը յաւելեալ պատճառ մըն է որ Արցախը ճանչցուի իբր իրաւական պետութիւն: Այլեցուցիչ է այն պարագան, որ ոմանք նոյնիսկ կոչ ըրած են որ 1920ական թուականներուն Արցախէն բռնագրաւուած տարածքները վերջնականօրէն անջատուին՝ Արցախէն¹: Նոյնիսկ Հայաստանի Հանրապետութեան հետ միջանցքի մը առկայութեամբ՝ անհնար է Արցախի ապահովութիւնը երաշխաւորել: Մնայուն խաղաղութիւն հաստատելու համար անհրաժեշտ է որ Արցախը պահէ 1994ի զինադադարով հաստատուած իր տարածքները եւ վերականգն Հայկական Արեւելեան բարձրաւանդակի այն տարածքները, որոնք ներկայիս կը գտնուին Ատրպէյճանի հսկողութեան տակ: Գրաւեալ այդ բարձունքներէն Ազերիները շարունակաբար թիրախի տակ կը պահեն Հայաստանի Հանրապետութեան սահմանամերձ գիւղերը եւ քաղաքները: Երկու ազգերու միջեւ սահմանային բաժանումը պէտք է հիմնուի բնական աշխարհագրական սահմանագծի վրայ-Հայերը իրենց բարձրաւանդակի վրայ իսկ Ազերիները դէպի արեւելք երկարող դաշտավայրի վրայ, Կուր գետի երկայնքը ունենալով իբր սահմանագիծ:

Արցախի հարաւային տարածքը, որ Իրանի Ատրպէյճան նահանգի սահմանակից է, նոյնպէս իր կարեւորութիւնը ունի: 2020ի Հոկտեմբերին, սակայն, Հայ զօրքերը նահանջեցին Իրանի սահմանակից Արաքս գետի մօտակայ իրենց դիրքերէն, առիթ ընծայելով երկսայրի ահաբեկչական խմբաւորումներուն՝ գրաւելու այդ տարածքները: Այդ վնասաբեր ներխուժումը արդէն լուրջ խնդիր ստեղծած է: Անցեալին, Իրան պիտի չթոյլատրէր այս տեսակի ներխուժումներ, սակայն ներկայիս Զինաստանի հետ 25ամեայ

¹ Հայաստանի Հանրապետութեան նման, Արցախն ալ կը գտնուի Հայկական բարձրաւանդակի հարաւ արեւելեան կողմը: Խորհրդային եւ անոր նախորդող վարչակարգի ժամանակաշրջանին-բացառութեամբ Իրանի սահմանագծի հարեւանութեամբ գտնուող Աղտամ, Ֆիզուլի եւ մասնակիօրէն ալ Ճապրայիլ դաշտավայրային տարածքին-Հայերը հազարամեակներ շարունակ կազմած են բնակչութեան մեծամասնութիւնը: Հետեւաբար, եթէ հարցի լուծումը հիմնուելու է ժողովրդավարական սկզբունքներու վրայ, պէտք է որդեգրել աշխարհագրական եւ ժողովրդավարական սկզբունքներ եւ ոչ թէ հետագայի իրենց ծաւալապաշտական ծրագիրները գոհացնելու նպատակով Ազերիներու կողմէ ստեղծուած կեղծ տարածաշրջանները ընդունիլ իբր հիմք: Սկստի ունենալով Արցախի տարածքներէն ներս կատարուած այս վերջին ասպատակումը, Ազերիները եւ ոչ թէ Հայերը պէտք է հեռանան այդ տարածաշրջաններէն: Աւելին, պատերազմի հետեւանքով կրած հսկայական աւերածութիւններուն ի դէմ՝ Արցախը կարիքը պիտի ունենայ ոչ միայն հզօր պաշտպանական համակարգի մը, այլ նաեւ հետագայ տարիներու ընթացքին միջազգային մարդասիրական կառոյցներու օժանդակութեան, մասնաւորապէս ներքին տեղահանուածներու հարցով:

Ժամկետով պաշտպանական եւ ներդրումային պայմանագիր կնքած ըլլալով՝ կ'ակնկալէ որ Չինաստանի ռազմական օժանդակութիւնը դրական դեր խաղայ այդ սահմանագծի պաշտպանութեան հարցով: Չինաստան, որ իր կարգին, նոյն տեսակի գլխացաւանք ունի իր արեւմտեան սահմաններուն երկայնքով, հաւանական է որ իր ռացմագիտական ներդրումը ունենայ նաեւ Կովկասեան տարածքէն ներս: Անտարակոյս, եթէ Արցախի ջաջողի վերականգնել իր հարաւային տարածքները՝ Իրանի հիւսիսային սահմանագիծը պիտի կանգնի լուրջ վտանգի առջեւ:

Ինչ կը վերաբերի պաշտպանութեան ոլորտին, անցեալին Իրանի համար Ռուսաստանը միշտ նախընտրելի դաշնակից եղած է, սակայն Մոսկուայի որդեգրած անկայուն քաղաքականութեան ի հետեւանք՝ Իրանի նախընտրութիւնը ներկայիս ուղուած է դէպի Չինաստան: Ռուսաստանը ջաջողեցաւ կասեցնել հազարաւոր Սուրիացի ահաբեկիչներու փոխադրութիւնը Ատրպէյճանի տարածք՝ Վրաստանի ճանապարհով:

Ներկայիս, ահաբեկչական այդ տարրը արդէն թափանցած է ոչ միայն Արցախի սահմանամերձ գօտիները այլ նաեւ դէպի Ռուս-Ատրպէյճանական սահմանագիծ: Ռուսաստանը լրջօրէն թերացաւ տարածաշրջանը պաշտպանելու իր դերին մէջ: Իսլամական պետութեան եւ համաթրքական ահաբեկիչներու թիր իմա հասած է հազարներու: Բացասական այս իրողութեան իբր արտացոլում կարելի է նշել ահաբեկիչներէն մէկուն այս վկայութիւնը. “Մեզի տրուած հրահանգն էր սպանել իւրաքանչիւր Հայ”: Սոյն հրահանգը ամբողջովին համաձայն է Թրքութեան գաղափարախօսութեան հետ եւ կ'արտացոլէ Թուրքերու եւ Ազերիներու ցեղասպանական միտումը: Վերջին մէկ ու կէս դարու ընթացքին կուտակուած փաստերու առաջ կանգնած՝ իմա արդէն տեղին է եզրակացնել թէ այլեւս ժամանակն է որ ցեղասպան տարրը ներարկուի իր իսկ դեղամիջոցով:

Ռուսաստանը յատուկ դիրք կը գրաւէ վտանգի առաջ կանգնած երկիրներու շարքին: Այդ վտանգին մէկ մասը, սակայն, արդիւնք է իր իսկ ապիկարութեան – օրինակի համար իր ձախողումը՝ ի դէմս իսլամական ահաբեկիչներու տեղակայման իր սահմանամերձ գօտիի երկայնքով, ինչպէս նաեւ Արցախի սահմաններուն մօտակայութեամբ եւ 2020 Հոկտեմբերի զինադադարի իրագործման տապալումը, որ պատճառ դարձաւ Արցախի աւերումին: Առաւել եւս, երբ Ազերի զօրքը դժուարացաւ արագօրէն յառաջանալու, Ռուսաստան թոյլ տուաւ որ հազարէ աւելի Թուրք յատուկ ջոկատայիններ մտնեն Արցախի տարածքը՝ Շուշիի Հայկական բերդաքաղաքը գրաւելու նպատակով:

Շուշին ինկաւ եւ անոր հետ տապալեցաւ նաեւ Հայ ժողովուրդի յոյսը: Ռուսաստանը հանդիսացաւ Թուրքերու եւ Ազերիներու մեղսակիցը: Թէեւ Ռուսաստան Հայկական կողմին զինամթերք մատակարարեց, սակայն մէկ ռազմաջոկատ նոյնիսկ չտրամադրեց Արցախի պաշտպանութեան համար:

Հոս նաեւ տեղին է յիշել որ այս դիրքորոշումը պատմական զուգահեռ ունի: 1905 թուականին, Ռուսերը զինեցին Ազերիները (որոնք այդ ժամանակ տակաւին կը կոչուէին Թաթարներ) որպէսզի յարձակին Նախիջեւանի հայութեան վրայ: Այդ յարձակման անմիջական հետեւանքը եղաւ տեղւոյն Հայ բնակչութեան բնաջնջումը:

Ուրեմն 20րդ դարուն Ռուսերը զինեցին Ազերիները, իսկ 21րդ դարուն՝ երբ այդ միեւնոյն դիրքորոշումը իր նպատակին չծառայեց, Հայերը բնաջնջելու գործին մէջ Ռուսերը դիրացուցին Թուրքերուն ներգրաւումը: Այդ իր դիրքորոշումով Ռուսաստան լուրջ վնաս հասցուց իր իսկ միջազգային համբաւին: Վերոյիշեալ 1905-ի ասերուածութիւնները մանրամասնօրէն նկարագրուած են Times-ի լրագրող՝ Լուիճի Վիլլարիի “Հուր եւ Սուր Կովկասի մէջ, Լոնտոն, 1906” գրքին մէջ, ինչպէս նաեւ [Ամերիկեան Մամուլի](#) եւ [Ցեղասպանութեան Մատենագրութեան](#) մէջ:

2020-ի Հոկտեմբեր 9ին անակնկալ յայտարարութիւն մը հրապարակուեցաւ թէ Ռուսաստանի միջնորդութեամբ եռակողմ պայմանագիր մը ստրագրուած էր Ռուսաստանի, Հայաստանի եւ Ատրպէյճանի միջեւ, որ սակայն կարիքը ունէր հետագայ վաւերացման: Այդ պայմանագրին համաձայն, Ատրպէյճան կը վարձատրուէր իր գրաւած բոլոր տարածքները պահելով, անշուշտ միեւնոյն ատեն ջարգելով վերոյիշեալ համաձայնագրին պայմանները: Այդպիսով, Ատրպէյճան, իբր նախայարձակ, կը վարձատրուէր ստանալով Արցախի կարգ մը տարածքները, ի նմանութիւն 1920ական թուականներու սկիզբը տեղի ունեցածին: Արցախի 25 տարուան փաստացի խորհրդարանային կարգավիճակը չվերածուեցաւ իրաւական կարգավիճակի:

Ներկայիս, Արցախի ռազմական ուժերու խնդիրն ալ կը մնայ անորոշ կացութեան մէջ: Նոյնպէս անորոշութեան մատնուած է մարդկային կեանքի եւ գոյքի լայնածաւալ վնասներու փոխհատուցման հարցը: Արցախի տարածքին տեղադրուեցան հազարէ աւելի Ռուս զինեալ խաղաղապահներ, հինգ տարուայ ժամկետով: Իր կարգին, Հայաստանի Հանրապետութեան գերիշխանութիւնը վտանգուած է այն պատճառով որ ստորագրուած պայմանագրին համաձայն՝ Իրանի սահմանամերձ Հայաստանի հարաւային սահմանը պէտք է տրամադրուի իբր երթելեկելի միջանցք Ատրպէյճանի, Նախիջեւանի եւ Թուրքիոյ միջեւ: Հետեւաբար, Ռուսաստանը գործնականօրէն պիտի տնօրինէ երկսայրի ահաբեկչութեան երթելեկը Հայաստանի գերիշխան տարածքով:

Բացի խաղաղապահներու տեղադրումէն՝ վերոյիշեալ պայմանագիրը անարդար է եւ կը հակասէ միջազգային օրէնքի պահանջներուն: Թուրքիայէն շահաւէտ պայմաններ ստանալու սիրոյն՝ Ռուսաստան անգամ մը եւս կը դաւաճանէ իր ռազմական դաշնակից Հայաստանը: Այդ պատճառով, երբեք զարմանալի չէր տեսնել ընդհանուր ցնծութեան արտայայտութիւնները Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի բոլոր տարածքներուն: Հոս պէտք է աւելցնել որ Մինսկի Յանձնաժողովը չարամտօրէն մեկուսացման ենթարկուեցաւ: Չարագործները իրենց նախայարձակումը պայմանաւորած էին թագաժահրի համաճառակի հետ:

Պետականօրէն հովանաւորուած ահաբեկչութեան վտանքի առաջ կանգնած երկիրներու շարքը երկար է: Հաւանական է որ Իրան՝ առանց Չինաստանի օժանդակութեան, կորսնցնէ իր երկրի հիւսիս-արեւմտեան տարածաշրջանը: Արաբական աշխարհը աստիճանաբար պիտի ենթարկուի ահաբեկչական ազդեցութեան՝ Սուրիոյ եւ Իրաքի վրայով: Ներկայիս, արդէն իսկ Լիպիոյ տարածքին կէտը վտանգուած է: Արեւելեան Միջերկրականի մէջ տեղի ունեցող անցուդարձները արդէն լայն հանրութեան ուշադրութեան առարկայ են: Կիպրոսի հիւսիսային մասը կը մնայ գրաւման տակ իսկ կղզիին մնացած տարածքը վտանգուած է:

Թուրքիոյ ձեռնարկած երկրախուզական ծրագիրները այդ տարածաշրջանին մէջ լրջօրէն կը վտանգեն Եւրոպական Միութեան գերիշխան իրաւունքները:

Յստակ է որ երկսայրի ահաբեկչութեան դէմ իր եւ իր հարեւան երկիրներու ապահովութիւնը երաշխաւորելու Ռուսաստանի դիրքորոշումը ունի որոշ սահմանափակումներ: Ռուսաստանի ներքին ապահովութեան առումով՝ Ատրպէյճանի հետ Ռուսաստանի սահմանագիծը վտանգաւոր գօտի է: Միւս կողմէ, Ատրպէյճան կը շարունակէ Թուրքիոյ գլխաւոր մեղսակիցը հանդիսանալ: 1990ական թուականներու սկիզբէն ի վեր Ատրպէյճանի կառավարութեան ղեկը կը գտնուի մէկ ընտանիքի ձեռքը: Այդ պատճառով Ատրպէյճան երբեք չի կրնար հասնիլ խորհրդարանական ժողովրդապետութեան համակարգի մը՝ Արցախի նման: Ատրպէյճանի բազմակողմանի բացասական կողմերը թաքուն կը պահուին պարզապէս որովհետեւ Ատրպէյճան բնական գազ եւ քարիւղ արտադրող երկիր է: Ներկայ տասնամեակի կէսին, սակայն, կ'ակնկալուի որ Ատրպէյճանի քարիւղի արտադրութիւնը էականօրէն նուազի, բայց գազի արտադրութիւնը շարունակուի:

Արեւմտեան Եւրոպայի բնական գազի մատակարարումը կ'ապահովուի գլխաւորաբար խողովակաշարի միջոցով: Ռուսաստանէն արդէն առաջին ընդծովեայ խողովակաշարը հասած է Գերմանիա եւ երկրորդ խողովակաշարի աշխատանքները լրանալու մօտ են: Քաղաքականութիւնը պէտք չէ արգելք հանդիսանայ Եւրոպայի վառելանիւթի մատակարարման:

Հոս նկատի պէտք է ունենալ նաեւ Սեւ Ծովու ընդատակեայ խողովակաշարերը, որոնք կ'երկարին Ռուսաստանէն դէպի արեւմուտք: Եւրոպան նոյնպէս հեղուկ կազ կը ներմուծէ Հիւսիսային Աֆրիկէէն: Արուեստագիտական զարգացումներու իբր արդիւնք ներկայիս ԱՄՆ ալ կը դատուի բնական գազ արտադրող կարելոր երկիրներու շարքին եւ կ'ակնկալուի որ մօտ ապագային իր բաժինը ունենայ Արեւմտեան Եւրոպայի մատակարարման գործընթացքին մէջ:

Բնական գազի մթերապաշարը տակաւին շատ տասնամեակներ պիտի մնայ գերարտադրութեան վիճակի մէջ: Արեւմտեան Եւրոպան ներկայիս կարիքը չունի Ատրպէյճանի Հարաւային Կասպեան մթերապաշարին: Ամէն պարագայի, Թուրքիոյ տարածքով անցնող արտադրութեան ապահոված եկամուտի մեծ մասը կ'օգտագործուի հովանաւորելու համար երկսայրի ահաբեկչութիւնը, որ արդէն կը հանդիսանայ պետականօրէն հովանաւորուած հսկայական վտանգ մը: Այդ սպառնալիքը աստիճանաբար պիտի տարածուի դէպի հիւսիս մինչեւ Աֆղանիստան՝ վտանգելով Ռուսաստանի սահմանային գօտին, ի վերջոյ հասնելով Չինաստան՝ Կեդրոնական Ասիոյ վրայով: Յաւելեալ տեղեկութեան համար կարդալ “ Serge A., Zenkovsky. **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Harvard University Press, 1967; Zarevand, **United and Independent Turania**, Leiden, Brill, 1971. Հոս կարելոր է ընդգծել որ Անատոլիոյ մէջ Թրքութեան գաղափարախօսութիւնը ներծուած է մտացածին կեղծիքներով:

Կասպից Ծովու հիւսիս-հարաւ կապերը ապագային լուրջ խնդիր պիտի ներկայացնեն: Անհրաժեշտ է որ հիւսիսային մասը գտնուի Ռուսական հսկողութեան տակ, իսկ հարաւը՝ Իրանի: 1990-ական թուականի սկիզբը երբ Արցախեան անկախութեան համար

պատերազմ կը մղուեր, Ատրպէյճան իսլամական ահաբեկիչներ փոխադրեց Աֆղանիստանէն Արցախի ճակատ՝ Փագիստանի համաձայնութեամբ: Աֆղանիստանի մէջ ահաբեկչութեան վերջ դնելու համար՝ Փագիստանը պետք է խիստ հսկողութեան ենթարկուի: Գալով դէպի արեւմուտք, Վրաստանի հսկողութիւնն ալ կարենոր խնդիր է, որովհետեւ Թուրքիոյ կողմէ կազմակերպուած ահաբեկչական գործողութիւնները իրօնաւէտ նպատակով՝ հսկայածաւալ միջոցներ փոխադրուեցան Վրաստանի օդային եւ երկաթուղային տարածքներով, ինչպէս նաեւ Վրաստանի Սեւ Ծովեան նաւահանգիստներով:

Սեւ Ծովու բոլոր տարածքին երկսայրի ահաբեկչութեան ընդլայնումով՝ Սեւ Ծովու նաւահանգիստները (Պուլկարիա եւ Ռումանիա) յաւելեալ ապահովութեան կարիքը պիտի ունենան: Աւելի դէպի հարաւ, Յունաստան եւ իր Էգեական կղզիները ծայրագոյն վտանգի առջեւ պիտի կանգնին: Յամաքային Եւրոպայի այն տարածաշրջանը որ կ'երկարի Յունաստանի եւ Պուլկարիոյ արեւելեան սահմաններէն մինչեւ արեւելեան Ադրիական՝ հետզհետէ պիտի վտանգուի: Թեւեւ Եւրոպական քաղաքներու մէջ ահաբեկչական յարձակումները մշտապէս կ'աւելնան, Եւրոպայի երկիրներները ծայրայեղօրէն դանդաղ շարժած են այդ վտանգը վճռականօրէն դիմագրաւելու տեսանկիւնէն: Նոյնիսկ կարգ մը երկիրներ տակաւին կը փորձեն 20րդ դարէն նոր դուրս գալ: 2020ի վերջին ամիսներուն, Ֆրանսան որոշում կայացուց Գորշ Գայլեր համաթրքական կազմակերպութիւնը ապօրինականացնելու: Հաւանական է որ, Գերմանիան ալ, որ Թուրքիոյ թաքուն ընկերակիցն է, նմանօրինակ որոշում կայացնէ: Աւստրիան արդէն երկու տարի առաջ ապօրինականացուցած էր այդ կազմակերպութիւնը: Գորշ Գայլերու նման կազմակերպութիւնները, սակայն, սառցակոյտի մակերեւոյթն են: Իսկական խնդիրը Թուրքիոյ բանակը եւ հետախուզական ծառայութիւնն են (MIT-Milli İstihbarat Teskilati):

Համաթուրանական գաղափարախօսութիւնը զգալիօրէն քաղաքականացնել է Իսլամական Պետութեան շարժումը հաստատուն հունի մէջ դնելէ ետք՝ Թուրքիան հիմա աւելի համարձակ դարձաց է եւ իր նպատակն է տարածուիլ գործնականօրէն բոլոր ուղղութիւններով: Վերոյիշեալ երկու հիմնական գաղափարախօսութիւնները Թուրքիոյ սահմաններէն ներս վերածուած են ազգայնակրօնական կանոնի, որուն հետեւանքով գաղափարախօսական տեսանկիւնէն որեւէ փոփոխութիւն կարելի չէ ակնկալել նոյնիսկ եթէ վարչակարգը փոխուի: Անշուշտ մարդու իրաւունքները բոլորովին ոտնակոխ եղած են: Քիւրտ բնակչութիւնը մեծ վտանգի ենթակայ է եւ ուրիշ մահմետական փոքրամասնութիւններ իրենց մշակութային իրաւունքներէն զրկուած են: 1980ական թուականներու կէսերէն ասդին հարիւրաւոր քրտական գիւղեր աւերուած են, հակառակ անոր որ անոնց իրաւունքները Սեւրի Պայմանագրին մէջ ամրագրուած են: Գործնականօրէն, Թուրքիոյ մէջ որեւէ անձ կրնայ իբր ահաբեկիչ որակուիլ, որուն հետեւանքով կամ սպանուիլ եւ կամ ալ բանտարկուիլ:

Քիւրտերու պարագային ՄԱԿի Պաշտպանութեան Պատասխանատուութեան սկզբուքը պետք է գործադրուի: Ներկայիս արդէն Թուրքիոյ գերիզօր զինամթերք չի հայթայթուիր, իսկ Արցախի աւերուածութիւններուն բերած իր մասնակցութենէն ետք՝ այդ կարգի զինամթերքի մատակարարումը ալ աւելի պիտի խստացոյի:

Թուրքիոյ գլխաւոր նպատակն է Հայկական բարձրաւանդակի տարածքին ապրող բոլոր հայութիւնը բնաջնջել: Հայկական բարձրաւանդակի տարածքը կարելորագոյն միջանցք կը նկատուի երկսայրի ահաբեկչութիւնը տարածելու տեսանկիւնէն: Թուրքերու ցեղասպանական մտադրումը նման է Լեհաստանը աւերելու Նացի վարչակարգի գաղափարին, պարզապէս որովհետեւ Լեհաստան այդ նպատակի իրագործման համար աշխարհագրական եւ մշակութային արգելք կը հանդիսանար:

Որեւէ տեսակի հակահայկական ձեռնարկ ալ աւելի կ'ոգեւորէ երկսայրի ահաբեկչութիւնը: Անտարակոյս, եթէ Հայերը պահած ըլլային իրենց 300,000քմի պատմական տարածքը՝ ներկայիս համաթրքական գաղափարախօսութիւնը գոյութիւն պիտի չունենար իսկ Իսլամական Պետութեան սկզբունքը շատ թոյլ վիճակի մէջ պիտի յայտնուէր: Հիմա շատ հրամայական է որ ԱՄՆ, Ֆրանսա եւ Գերմանիա իրենց ռազմական ներկայութիւնը դրսեւորեն Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններէն ներս եւ համագործակցին Ռուսաստանի հետ: Այս տեսակի համագործակցութիւն հզօր հակաթոյն կրնայ հանդիսանալ պետականօրէն հովանաւորուած մոլեռանդութեան դէմ: Ուրեմն անհրաժեշտ է ստեղծել անդրատլանտեան յատուկ դաշնակցութիւն մը՝ մաքրագործելու համար ահաբեկչական նեխութիւնը [[Եւրոպական Ապահովութեան Ամբողջականութիւնը](#)]:

Շուտափոյթ եւ արդիւնաւետ միջոցներ կիրառելը հրատապ է: Ի նպաստ խաղաղ առաջընթացի՝ անհրաժեշտ է առեւտուրի ծիրէն ներս խիստ պատժամիջոցներ սահմանել Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի նկատմամբ, բացառութեամբ էական կարիքներու: Կարելի է ռազմական ծիրէն ներս պատժամիջոցներ սահմանել աւելի ուշ:

Միջին Արեւելքի իրականութեան մէջ, նմանօրինակ խնդիրներու քննարկումը անխուսաբելիօրէն կը յանգի միջուկային զենքի տարածման խնդրին: Տարակոյս չկայ որ Թուրքիոյ նպատակն է միջուկային զենքեր ապահովել եւ կասկած չկայ որ այդ զենքերու թիրախը պիտի դառնան Եւրոպական Միութիւնը, Ռուսաստանը եւ ԱՄՆ: Ահաբեկչական գործելակերպը կարիքը չունի բարդ միջոցներու նման յարձակումներ իրականացնելու համար: Անցեալի փորձառութիւնը ցոյց կու տայ որ ահաբեկչական խմբաւորումներու առաջնահերթ թիրախը եղած է Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը: Այս առումով, Իրանը ստեպ ներկայացուած է իբր լրջագոյն վտանգը, սակայն անցած հազարամեակին Իրան թշնամական ոչ մէկ դիրքորոշում ցոյց տուած է Եւրոպայի նկատմամբ: Երբ Թուրքերը Վիեննայի դարպասը կը բախէին, Իրանը կը նկատուէր Եւրոպայի անուղղակի թաշնակիցը Արեւելքի մէջ: Պատժամիջոցներ եւ անընդհատ ռազմական միջամտութիւններ, սակայն, պիտի չյաջողին Թուրքիոյ միջուկային զենքի ցանկութիւնը զսպել: Հետեւաբար, ներկայիս լուրջ անհրաժեշտութիւն կայ այդ տարածաշրջանին մէջ հզօր պետութեան մը ներկայութեան, որ հիմնուած ըլլայ Եւրոպական/Արեւմտեան արժէքներու վրայ: Այդ անհրաժեշտութեան լուծումը կը գտնուի նախագահ Վուտրո Ուիլսոնի իրաւարարական որոշումին մէջ: [[Միջազգային Համաձայնագրեր](#)]:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

(1) Թուրքիոյ եւ Փագիստանի միջեւ զարգացող ռազմական համագործակցութիւնը դարձած է լուրջ խնդիր եւ կարիքը ունի խիստ հսկողութեան: Փագիստանի միջուկային զենքերը ընդհանրական վտանգ կը ներկայացնեն եւ անհրաժեշտ է որ այս տասնամեակի ընթացքին այդ վտանքը ամբողջովին վերացուի: Անհրաժեշտութեան պարագային՝ պէտք է նոյնիսկ Փագիստանը մասնատել, ստեղծելով նոր պետութիւններ այդ տարածաշրջանի նախկին ազգային խմբաւորումներու հիման վրայ:

(2) 2020ի Նոյեմբեր 16ին, Արցախահայութեան եւ Կիպրոսի Յոյներու ակնարկելով, ԱՄՆի Պետական Քարտուղար, Մայք Փոմփեյն, յայտարարեց որ Եւրոպան եւ ԱՄՆ միացեալ ճակատով պէտք է դիմագրաւեն Թուրքիոյ թշնամական վարքագիծը: Ինչպէս ակնկալելի էր, նմանօրինակ որեւէ յայտարարութիւն չլուեցաւ Ռուսաստանի Դաշնութեան կողմէ եւ նոյնիսկ եթէ նման յայտարարութիւն մը հրապարակուէր՝ ան պիտի ըլլար առերես: Ներկայիս, Հայաստանի Հանրապետութիւնը՝ Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի կողմէ ցեղասպանութեան վտանգի առջեւ կանգնած է ուղղակիօրէն, իսկ անուղղակիօրէն՝ Ռուսաստանի կողմէ, եթէ Հայաստան ճանչնայ Արցախի Հանրապետութիւնը իբր անկախ պետութիւն:

(3) Արցախեան վերջին պատերազմի աւարտին, Թուրքիոյ նախագահը մեկնեցաւ Պաքու՝ մասնակցելու համար Արցախահայութեան պարտութիւնը նշելու նպատակով կազմակերպուած զօրահանդէսին: 2020ի Դեկտեմբեր 10ին ան հանդէս եկաւ հետեւեալ այտարարութեամբ «Այսօր Նուրի Փաշայի եւ Էնվեր Փաշայի Կովկասեան իսլամական բանակի զինուորներու հոգեկան վերածնունդի օրն է»: Իր կարգին, Ատրպէյճանի նախագահը պահանջատիրութեան յայտարարութիւններ ներկայացուց Հայաստանի Հանրապետութիւն ամբողջ տարածքին դէմ, որոնք պարզապէս շարունակութիւնն էին նմանօրինակ բազմաթիւ անիմաստ յայտարարութիւններու: Թուրքիոյ նախագահին յայտարարութիւնը կ'ակնարկէր Համաշխարհային Առաջին պատերազմի վերջին տարիներուն՝ Հայաստանի դէմ ուղղուած համաթրքական բանակի յարձակումին: Այդ բանակին հրամանատարն էր Էնվեր, Երիտասարդ Թուրք կառավարութեան պատերազմի նախարարը եւ Հայոց Ցեղասպանութեան կազմակերպիչներէն մին: Ան իբր պատերազմական ոճրագործ՝ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ մահուան դատապարտուած էր, ի բացակայութեան: Իսկ Նուրին, որ միեւնոյն թրքական բանակի կազմէն ներս բարձրաստիճան հրամանատար էր, Արցախի դէմ յարձակումներ կը կազմակերպէր Պաքուէն՝ հայութիւնը բնաջնջելու նպատակով: Աւելի ուշ, Նուրին ալ կալանաւորուեցաւ Դաշնակիցներու կողմէ, նոյնպէս իբր պատերազմական ոճրագործ: Ան, սակայն, յաջողեցաւ փախուստի դիմել եւ անցնիլ Անատոլիա, այդպիսով ճողոպրելով արդարութեան ճիրաններէն եւ Համաշխարհային Երկրորդ պատերազմի ընթացքին իր սերտ գործակցութիւնը բերաւ Գերմանիոյ Նացի վարչակարգին: [\[Յեղասպանագիտական Գրականութիւն\]](#):

Անհրաժեշտ է պատերազմական ոճրագործները կալանաւորել: Պաքուի մէջ կազմակերպուած վերոյիշեալ ռազմական շքերթը, որ յազեցած էր ցեղասպանական ոգիով, տեղի ունեցաւ Ռուսական սահմանէն ոչ շատ հեռու, ինչ որ հոգեբանօրէն նման է Հիթլերը եւ իր վարչակարգը գովաբանելու:

